

**EDITORIAL:
SOUČASNÁ SITUACE HISTORIOGRAFIÍ
SOUDOBÝCH DĚJIN V EVROPĚ A USA***

JIŘÍ PEŠEK

Záměrem konference Institutu mezinárodních studií FSV UK a ještě více pak cílem předkládaného sborníku je podat rozsáhle plošně komparující pohled na organizační a institucionální základnu, na klíčová témata, roviny diskursu a tematické trendy, na metodické problémy a na politické konotace evropské a severoamerické historiografie moderních a soudobých dějin na přelomu 20. a 21. století. Vedle převažujících studií ryze historických byly v souvislosti s mezioborovým charakterem kateder IMS k tématu přizváni i dva politologové (M. Calda a M. Kubát) a historička umění (A. Pelánová). Jejich příspěvky naznačují nutné přesahy výzkumu moderních a soudobých dějin za hranice tradiční, politickými tématy ovládané historiografie.¹

Žijeme v období, kdy se mění paradigma vnímání dějin jako tématu a dějepisu jako disciplíny – jak ve vztahu k dějepisné tradici, tak ve vztahu k (národnímu) státu, ke společnosti i k zaujaté intelektuální vrstvě recipientů a (řeceno s trochou nadsázky) i zájmových či politických skupin „objednatelů“ dějepisného výzkumu. Přejichod nezanedbatelné části historiografie od perspektivy výzkumu i výkladu dějin „odshora“, tedy z posic národního, státního, případně „státostranického“ zájmu a od potřeby ex post prováděné legitimisace politických kroků a postojů, resp. historického zaštitění aktuál-

* Konference se konala v rámci výzkumného záměru AD MSM 112300001.

¹ K uměleckohistorickým přesahům srovněj z nové produkce zejména objemný a inspirativní svazek: Robert Born – Alena Janatková – Adam S. Labuda (edd.), Die Kunsthistoriographien in Ostmitteleuropa und der nationale Diskurs, Berlin 2004.

ních vnitřních i mezinárodně zaměřených politických stanovisek, k pohledu „odspoda“, z úhlu pohledu „drobných lidí“, z hlediska dějin každodennosti, mikrohistorie a zejména z perspektivy, vyznačené kulturalistickými, antropologickými a lingvohistorickými „postmoderními“ metodickými převraty, nemohl minout dějepiscectví, zkoumající 20. století.

Historiografie na tyto podněty samozřejmě reaguje v jednotlivých prostředích velmi odlišně.² Zmíněný posun totiž není jakýmsi všeobecně platným a uznávaným „pokrokem“ nýbrž spíše výrazem proměn politického i vnitrosociálního diskursu v části či vybraných rovinách některých evropských a amerických prostředí. V jiných je naopak tradiční historiografický diskurs znovu „objevován“ v souvislosti s aktuálním redefinováním – zejména v kontextu s nově získanou národní nezávislostí a státností, s hledáním posic v širším evropském kontextu.

Svatava Raková se v příspěvku, opřeném o systematické vyhodnocení klíčových amerických historických časopisů, zaměřila na početně i produkci nesmírně rozsáhlou a od počátku 90. let dynamicky rostoucí, jinde nerosvratelnou mírou konkurence a rozvinutým profesním trhem se vyznačující historiografii USA. Její bázi jsou takřka výlučně university a o ně opřené dvě americké historické společnosti AHA a OAH. Přední místo při posuzování hodnoty dějepisných prací, ucházejících se o přízeň odborného tisku a publika, zaujímá „požadavek původnosti a neotřelosti témat i přístupů, který historiky tlačí k neustálým metodologickým inovacím a obrací jejich zájem ke stále užším, občas až kuriózně působícím subtématům, jež ovšem musí být náležitě konceptualizována.

Cena za udržování tohoto trendu je zaplácena v podobě rostoucího důrazu na analytickou a argumentační povahu diskursů na úkor narativa, hojnými teoretickými i terminologickými výpůjčkami z příbuzných vědních oborů (především antropologie, sociologie a teorie znalostí) a občas obtížně

---

² Pro poznání vlastní české – a její nejbližší sousedské slovenské – historiografie přináší významný soubor přehledných referátů ke stavu a popřevratovému vývoji historiografie Československá historická ročenka 2003, která obsahuje jednak Materiály z „Česko-slovenského historického fóra v Bratislavě“, konaného v dubnu 2003 pod názvem: Problémy české a slovenské historiografie na přelomu 20. a 21. století (s. 109–221, zde zejména závažné příspěvky Jaroslava Pánka, Petra Čorneje, Josefa Harny, Jana Rychlíka, Viléma Prečana a dvojice Radomír Vlček – Ladislav Hladký) a ze srpnového libereckého semináře „Česká a slovenská historiografie na počátku 21. století“ (s. 223–289, zde srovnej zejména texty Jaroslava Pánka a Dušana Kováče a příspěvky k problematice učebnic Viliama Kratochvíla a Zdeňka Beneše).

srozumitelným, technicistním jazykem.“ Tematické, koncepční a metodické „nasměrování“ americké národní historiografie je tedy potřeba zkoumat v kontextu nejen intelektuálních, ale především sociálních a politických podmínek, v nichž se rozvíjí americká historická věda. V tomto kontextu hrají dnes – na rozdíl od starší doby, kdy byl akcentován pozitivně formulovaný „velký příběh“ amerického boje o svobodu a cesty k demokracii – velkou roli stále nové návraty k traumatizujícím otázkám společné národní minulosti a k tzv. historickým křivdám, jež byly spáchány na „znevýhodněných“ skupinách. Dominantní zájem je zaměřen na podoby procesu, jímž byly v průběhu modernizace vytvářeny a udržovány hierarchizované mocenské struktury na základě odlišných tělesných charakteristik – barvy pleti, rasy, etnicity, pohlaví, stáří či sexuální orientace – ústících ve společenskou diskriminaci „menšinových skupin“. Raková upozorňuje, že při analýze vzniku a proměn těchto konstruktů se historikové stále více věnují působení normotvorných fenoménů výrazně ovlivňujících život současných Američanů, což souvisí se závislostí historické produkce na společenské poptávce a s očekáváním bezprostřední společenské užitečnosti historické vědy ze strany veřejnosti i sponzorů. V bohatě odkazově dokumentovaném přehledu pak autorka probírá jednotlivá témata a problémové okruhy dějepisné produkce.

Miloš Calda se v příspěvku o politologických institutech v USA zaměřil na nejvýznamnější americké politologické instituty, takzvané *think tanks*. Podává jejich stručnou charakteristiku, uvádí hlavní směry jejich zájmu a charakterizuje jejich publikační výstupy. Příspěvek obsahuje také webové adresy, na nichž lze najít podrobnější informace. Článek je – s určitou licencí – strukturován podle – mnohdy nepřiznaného, ale veřejným působením projevovaného – politického zaměření institutů. Z konzervativně orientovaných pracovišť sleduje Calda The American Enterprise Institute for Public Policy Research, The Cato Institute, The Heritage Foundation a Hoover Institution on War, Revolution and Peace, z liberálních The Brookings Institution, The Carter Center, Demos, Electronic Frontier Foundation, The Urban Institute, Worldwatch Institute a poté ještě řadu center, která nelze jednoznačně politicky definovat: zejména Center for International Studies, součást princetonské Woodrow Wilson School of Public and International Affairs. Autor připomíná, že americké politologické instituty jsou daleko výrazněji politicky profilovány než univerzity či periodika. Zdroje jejich financování ovlivňují i zadání výzkumných záměrů a úkolů. Dárci, kteří poskytují prostředky na provoz institutů, zároveň ovlivňují

zadání výzkumných záměrů a úkolů. Přestože některé instituty svým badatelům výslovně zakazují, aby brali ohled na názory sponzorů, mohou dárci dát najevo nespokojenost tím, že odmítnou přispívat v budoucnosti. Konservativněji orientované instituty jsou převážně financovány ze soukromých prostředků. Pracoviště, která využívají veřejné zdroje a velké nadace (např. Fordova nebo Rockefellerova nadace), jsou zaměřeny spíše liberálně, tj. stojí nalevo od středu.

Z evropských kontinentálních historiografií byla největší pozornost věnována německy mluvící střední Evropě, tj. německému a rakouskému dějepisectví. Jiří Pešek ve studii o německém dějepisectví současnosti konstatuje, že – podobně jako v jiných zemích západní Evropy a USA – se i německá historiografie opírá o rozsáhlou síť universitních pracovišť. S trochou nadsázky se dá říci, že se obor vyvíjí především na bázi trvalého proudu disertací, které jsou základními pramennými monografiemi, otevírajícími nová témata. Autor poté sleduje i klíčové výzkumné ústavy neuniversitní povahy (mnichovský IfZ, berlínské ZVGE, mohučský IEG, lipské GWZO, göttingenský MPIfG, postupimský MGI, marburský HE a mnichovské CC) a německé zahraniční historické ústavy. Po přehledu spolkové organizace oboru a po přiblížení nejvýznamnějších odborných časopisů pak autor přechází k pokusu určit na bázi sond vzájemné kvantitativní proporce jednotlivých německým dějepisectvím zkoumaných oblastí, epoch a témat.

Jako prvou možnost, jak se orientovat v mase současné produkce, zvolil autor studium periodické historické bibliografie, suplementu *Historische Zeitschrift* a rozbor 14 000 bibliografických záznamů pro rok 1998 a 17 500 pro rok 2001 (nárůst 25 % za 3 roky!). Největší zájem badatelů platí tematickým okruhům: politika, stát, právo, resp. hospodářství a společnost. Následuje náboženství a církve, resp. publicistika a veřejné mínění. Nejzřetelnější kvantitativní nárůst publikačního zájmu je znát u dějin vědy a techniky, následovně u publicistiky a veřejného mínění a za třetí u hospodářství a společnosti. Z chronologicko regionálního rozboru bibliografií je zřejmé, že váha svatě říše římské, resp. poté Maloněmecka a vilémovské říše v souhrnu německé dějepisné produkce kontinuálně roste (z 54 % ve středověku na 71 % pro „dlouhé“ 19. století). Pro „krátké 20. století“ je v bibliografii podíl zájmu o Německo roven 72 % dějepisné produkce do roku 1945 a 79 % pro poválečnou dobu. I tak je ovšem podíl zájmu německého dějepisného cechu o dějiny za hranicemi „domácí“ oblasti imponující (zejména ve srovnání s jinými, dominantně nacionálně

orientovanými historiografiemi).³ Jen malý podíl pozornosti je ovšem německými historiky věnován „Rakousku“, byť šlo o významná říšská teritoria, většinou se sídelním městem císaře, v 19. století pak o závažnou součást dominantně německy určeného střeoevropského prostoru. Rakouský podíl se pohybuje okolo 4 % publikovaných studií, ve 20. století klesá pod 3 %.

Nejvýznamnější oblastí zájmu německých historiků mimo hranice zpětně promítaného německého národního státu je Francie. Nejzřetelnější je to pro středověk, kdy si Francie nárokuje 15 % vší německé medievis-tické literatury oproti 8 % pozornosti, věnované středověké Itálii a papež-ství. Pro raný novověk trvá pro oblasti mimo říši dominance zájmu o Francii (7 %), následován tentokrát Británií (6 %), východní Evropu a Rusko (5,5 %). I pro 19. století vede v neněmeckých oblastech Francie s 5,5 %, opět následována východní Evropou a Ruskem (5 %). Pouze východní Evropa a Rusko si v průběhu dějinných období zachovala stou-pající tendenci zájmu německých dějepisců. Zřejmě je to dáno existencí samostatného oboru „Osteuropageschichte“, který nemá protějšek v něja-kých „dějinách západní Evropy“. U Iberského poloostrova, Francie, Itálie, jihovýchodní i severovýchodní Evropy sledujeme oproti tomu trvalý pokles německé badatelské přítomnosti od středověku do 19. století a ještě dra-matičtěji pro „krátké 20. století“. Jestliže pro středověk připadalo na země Evropy mimo území říše přes 40 % publikací, pro druhou polovinu 20. stol-etí již jen 22 %. Pokles zájmu nejhůře postihuje západní Evropu, zatímco neněmecká střední a východní Evropa, především ovšem sovětská říše, se drží relativně lépe. Sovětský svaz je – zřejmě v kontextu zájmu o nacismus a jeho expansi – pro léta 1914–45 nejintenzivněji zkoumanou zemí mimo Německo. Módou posledních let jsou „mimoevropské dějiny“. Podíl dějin Asie, Ameriky, Afriky a Austrálie v německé produkci však dohromady činí jen asi 6 %.

Jako korektiv pro obraz načrtnutý na bázi bibliografií, byla zvolena sonda do recensní rubriky ústředního německého historického časopisu – Historische Zeitschrift pro léta 1998 a 2002. Zde zaujme menší zájem o stře-dověkou Francii, podstatně větší zájem o raně novověkou Británii, nižší zájem o Polsko a Rusko a nulový zájem o středověkou a raně novověkou bohemikální, uherskou nebo jihoslovanskou problematiku. Německé bádání

³ Srovnej: Jiří Pešek, České a světové dějepisectví v současnosti, in: VII. sjezd českých histori-ků – Praha 24.–26. září 1993, Praha 1994, s. 97–107.

prostě nebere událostní, procesuální ani strukturální vývoj na východě říše a těsně za její východní hranicí na vědomí. Polsko je – nepříliš frekventovanou – výjimkou. Ale ani Rakousko nepatří k přednostním objektům zájmu německých recenzentů děl starších dějin. Pro 19. a 20. století činí podíl ryze vnitroněmecké problematiky 60 % recensované produkce. To je lepší než při vlastní, bibliografií podchycené produkci. Největší (6 %) zájem platí Francii, následované Ruskem, resp. SSSR, USA a Velkou Británií. Z ohniska pozornosti tentokrát zmizel celý evropský sever a nesovětské (ovšem také již neněmecké) Baltikum, na západě Nizozemí, na východě Maďarsko, takřka zcela Polsko a s malou výjimkou i Balkán. Tematicky trvá primát vnitřní i zahraniční politiky, doprovázený zájmem o hospodářské a společenské aspekty domácího i zahraničního vývoje. Upoutá i výraznější podíl prací o církvi, církevní politice a ovšem antisemitismu. Za zmínku stojí i zájem o dějiny německého dějepisectví. Umění, kultura, vzdělání, ani věda a technika však zájem recenzentů nepřitahují.

Položíme-li si otázku, které období je v Německu badatelsky a publikačně nejfrekventovanější, zjistíme, že je to 20. století a v jeho rámci hlavně 13 nacistických let. V poslední době se zájmu těší i bezprostředně poválečné období a prvá dekáda dějin NDR. Až za těmito „privilegovanými“ epochami následují dějiny vilémovského Německa, resp. celého 19. století. Rychle poklesající zájem badatelů o dějiny středověku a raného novověku je spojen s odbouráváním výuky latiny a rychlým omezováním schopnosti mladé generace pracovat s prameny starší doby.

Co do tematických oborů dominují recensované produkci politické a po nich – s odstupem – sociální dějiny. U politických dějin došlo v minulých desetiletích k posunu od deskriptivních prací k strukturálním, komparativním a tematicky smíšeným přístupům, které kombinují politicko-historické tázání se sociálně-historickou tematisací nebo s aktuální reinterpretací kulturních dějin z hlediska politických a sociálních dějin. Stabilní posici si uchovávají hospodářské dějiny, mj. díky tomu, že se velmi úspěšně dokázaly integrovat do výzkumu nacismu. Zájem publika, procházející chronologicky napříč všemi epochami, si udržují i dějiny každodennosti. „Motorem“ metodických i tematických inovací v německém dějepisectví je již od 80. let výzkum nacismu, II. světové války a nacistické agrese, dějin holocaustu a zločinů na slovanském i romském obyvatelstvu střední a východní Evropy.

Miroslav Kunštát se zaměřil na soudobé církevní dějiny v německy mluvících zemích a jejich aktuální témata. Autor sleduje poválečný vývoj

a vymezování se oboru. Prostor této disciplíny leží mezi teologií a historií obecněji jako historická reflexe putování církve lidskou společností, jako hledání specifických základů jejího konání nad horizontem každodenních politických rozhodnutí. Cílem není rekonstruovat církevní dějiny jako příběh a sled událostí, ale v souladu s vývojem obecné historiografie (zejména s ohledem na podněty sociálních dějin) obohatit dosavadní tradiční postupy kvantitativní a strukturalistickou deskripcí. Bází oboru jsou v německy mluvících zemích početné historické katedry teologických fakult. Fakulty (zejména evangelické) mnohdy vidí svoji perspektivu nejenom v dekonfessionalizaci, v ještě zřetelnějším přerušení vazby na konkrétní církve a v aktivním směřování ke kulturologickým, resp. kulturně vědeckým disciplínám.

Kunštát sleduje významná centra, klíčové časopisy a připomíná podstatná témata a velké badatelské výkony. Upozorňuje, že základním tématem zůstává i nadále církve v nacionálním socialismu, opuštěna však byla dříve převládající linie, pojmající dějiny církve tohoto období výlučně jako dějiny pronásledování církve nacisty. Naopak se začínají množit strukturálně založené analýzy a rozbory dějin idejí, které se snaží zmapovat ideologické překryvy s nacionálním socialismem a předpoklady, které vysvětlují praktické *soužití* církve a křesťanství s nacismem.

Pozornost církevních historiků je i nadále věnována formám a projevům katolického antisemitismu a antijudaismu. Mnohé momenty se podařilo upřesnit s oporou nově zpřístupněných fondů vatikánských archivů. Tématem výzkumu se stala doposud opomíjená témata: např. nacistická perzekuce Svědků Jehovových. Trvalý zájem byl věnován i proměnám a krizi struktur a součástí politického katolicismu (např. studie o roli katolického spolkového života v moderní společnosti, o fenoménu tzv. katolických tovaryšů či o křesťanském dělnickém hnutí). Pozornost byla přitom zaměřena i na vztah těchto struktur k nacionálnímu a nacistickému hnutí, resp. na jejich konflikt s nacionálním socialismem a jejich cílenou destrukci. Rozmach feministické teologie v 80. a 90. letech vedl i ve výzkumu soudobých církevních dějin k objevení role ženy a ženskosti v církvi. Tento fenomén se týká všech období výzkumu, ženy jako světice a mystičky jsou objevovány v nové dimenzi, historická a teologicko-filosofická interpretace jejich díla je obohacena psychologickými přístupy. Nově je zkoumán podíl žen na reformaci a na národněsocialistickém „přizpůsobení“ části německého protestantismu. Nebývalého rozsahu i polemického ostří nabyly po r. 1989 práce o postavení a roli církví v bývalé NDR. Teology stále více zajímá, do jaké míry „církve v socialismu“ byla i autentickou „církví v pří-

tomné době“, církvi onoho kvasu, jejíž působení mělo směřovat daleko za hranice koordinátů tehdejší moci a zvůle. Tedy: do jaké míry byly církve (byť marginalizovány) integrální součástí tehdejšího systému a jak fungovaly jako tato součást. Za hlavní přínos církevního dějepisceví 90. let lze považovat vznik rozsáhlých syntéz: Besierovy dějiny východoněmecké evangelické církve, jimž předcházely studie o infiltraci církvi východoněmeckou Stasi, Schäferova disertace o vztahu státu a katolické církve v NDR a Raabeho práce na podobné téma pro období 1949–1961.

Anita Pelánová se v příspěvku, věnovaném uměleckým výstavám v rozděleném Německu, soustředila na skutečnost, že vývoj i retrospekce výtvarného umění se kulturní veřejnosti prezentuje zejména v podobě výstav, které z části zprostředkovávají informace o záměrech a kulturní politice státu nebo významných organisátorských subjektů, z části působí jako cesta umělecké komunikace a prostředek interpretace zejména aktuálního výtvarného umění, resp. jeho konfrontace s různými vrstvami minulé tvorby. Umělecké výstavy pořádané v obou německých státech od jejich vzniku v roce 1949 až do opětovného sjednocení v roce 1989, jsou dokladem nejen odlišné kulturní politiky, ale také rozdílného vztahu ke společné minulosti. Přehled významných výstav tak na jedné straně dokumentuje proměny soudobého západoněmeckého umění, jeho vnímání společností a ovšem i pedagogisující snahu o překonání ověřeně konservativních, s uměleckými koncepcemi nacistického režimu spojených způsobů umělecké tvorby i prezentace umění. Na druhé straně v NDR přejetý program socialistického realismu, vyhlášený roku 1934 v SSSR, mohl zcela bezkonfliktně navázat na nacistickou estetiku „Blut und Boden“ včetně ideologického slovníku i její nenávisti k modernímu umění. Teprve od počátku 70. let začali i přední koryfeje uměleckých svazů „konvertovat“ k dosud tabuizované expresionistické, abstraktní či fotograficky naturalistické tvorbě nebo k virtuózně traktovaným citacím slavných historických děl, zasazeným do „modernistních“ rámců. Rok 1989 pak již před pádem železné opony přinesl jednoznačnou „konvergenci“ výstavních aktivit obou německých států.

Ota Konrád zaměřil svoji pozornost na vývoj výzkumu soudobých dějin v Rakousku. Autor sleduje vznik této disciplíny v poválečné době nejprve ve Spolkové republice Německo (Hans Rothfels) a počátky oboru, soustředující ho se nejprve na problematiku nacismu a jeho dějinných předpokladů. Z hlediska let 1933–1945 pak byla následně intepretována (přinejmenším) celá první polovina 20. století. Od 70. let v souvislosti s rozvojem

německých universit a se zpřístupňováním archiválií z období po roce 1945 se jako témata výzkumu začala prosazovat i spojenecká okupace Německa a od 80. let se optika rozšířila i na také Adenauerovu éru, popř. na Německo až do konce 60. let.

Na rozdíl od německých soudobých dějin, které získaly svoji první významnou institucionální oporu již v roce 1953 založením Institut für Zeitgeschichte v Mnichově, se v Rakousku obor začal prosazovat až o více než jedno desetiletí později: Roku 1966 založil Ludwig Jedlicka Institut für Zeitgeschichte na Vídeňské universitě, následovaly instituty v Salzburku (1967) a v Linci v roce 1968. Další tři universitní instituty byly založeny až v 70. a 80. letech na universitách v Klagenfurtu, ve Štýrském Hradci (1984) a v Innsbrucku (1984). Výzkumu soudobých dějin se věnuje i řada mimo-universitních pracovišť, vzniklých buď jako „odnož“ universitního institutu (Ludwig Boltzmann Institut für Gesellschafts- und Kulturgeschichte v Linci), či jako instituce blízka určité politické straně (Karl Renner Institut, Bruno Kreisky Archiv). Jestliže se německé Zeitgeschichte zaměřily již od 50. let na éru nacionálního socialismu, museli se rakouští historikové ještě koncem let šedesátých vyrovnávat se zcela jinými společenskými očekáváními, formulovanými oběma nejsilnějšími politickými stranami. Rakouská politická elita projevovala zájem především o „konsenzuální zpracování dějin první republiky a stabilisaci druhé republiky“, tedy o výzkum rakouského odboje a let 1918 až 1938 ve smyslu rekonstrukce „jiného“ Rakouska, které, jak zněla oficiální interpretace moderních rakouských dějin. Posun přinesla až 70. léta, doba rozvoje rakouských universit, spojeného s politikou Kreiskyho levicových vlád a s první rakouskou ministryní vědy Hertovou Finbergovou, která v rámci své demokraticko-reformní universitní politiky nalezla v tomto oboru spojence proti konzervativním universitním strukturám a tradiční rakouské universitní historiografii. Zlomové období konce 80. let otevřelo Rakousku jeho nedávnou minulost jako aktuální politický problém. Stalo se přelomem i pro rakouské soudobé dějiny. Od počátku 90. let tak nabývá na významu tematika nacionálně socialistického režimu, v Rakousku stále intenzivněji nahlížená z perspektivy obětí.

Jestliže tzv. Waldheimova aféra vyvolala v Rakousku veřejnou diskusi o nedávné minulosti a přinejmenším u části veřejnosti vzbudila zájem o toto téma, způsobily další diskuse let devadesátých v oblasti soudobých dějin tematickou diferenciaci a zčásti i metodologickou proměnu. Hamburská výstava o zločinech Wehrmachtu, která byla otevřena i v hlavních rakouských městech, vedla k zájmu o otázky rakouského podílu na zloči-

nech nacionálně socialistického státu, zároveň však ostré kontroverze, doprovázející tuto výstavu, a postoj určité části obyvatelstva k ní, odhalily diskrepanci mezi oficiálním způsobem vzpomínání konce druhé světové války například v souvislosti se „vzpomínkovým rokem“ 1995 a mezi neoficiální „kulturou vzpomínání“, živou v regionech. Jestliže se v oficiální interpretaci jevila druhá světová válka jako válka „německá“, jejíž konec znamenal osvobození „první oběti“ nacismu, byla tím zakrývána rakouská spoluzodpovědnost na válce i na zločinech armády. Pro historiografii tak výstava o zločinech Wehrmachtu otevřela další tematiku – otázku vzniku a vzájemné provázanosti obou tak zdánlivě odlišných kultur vzpomínání a připomínání si nacionálně socialistické minulosti v druhé republice.

Tematické rozšíření a metodologické obohacení rakouských soudobých dějin přinesla i – mezinárodní – diskuse devadesátých let k problematice (ne)navracení „arizovaného“ majetku po roce 1945. V Rakousku vznikla v roce 1998 na popud vlády „Historische Kommission“ s mandátem prozkoumat „zabavení majetku na území Rakouské republiky během nacionálně-socialistického období a navrácení popř. odškodnění ze strany Rakouské republiky po roce 1945“. Její zpráva byla publikována roku 2003. Rakouští historikové již překročili úzký rakouský rámec a reflektují současné trendy. Zájem se nyní přesouvá z nejvyšší rozhodovací úrovně na perspektivu obětí či přímých pachatelů. V tomto kontextu vznikla biografie 62 000 rakouských obětí holocaustu a rozběhl se výzkum obětí eutanazie.

Těžiště univerzitního výzkumu soudobých dějin ovšem nadále zůstává na univerzitách, přičemž neplatí ani původní časové vymezení „soudobých“ rakouských dějin – tj. První republika, léta okupace a cesta ke vzniku Druhé republiky: tématem výzkumu se dávno staly i dějiny samotné Druhé republiky. Pozoruhodnější zjištění se však týká relativně vysokého počtu prací, věnovaných období před rokem 1918, a to nejenom posledním válečným letům a vzniku První republiky, ale i poslední čtvrtině 19. století, které jsou stále považovány za výzkumy v rámci soudobých dějin.

V poslední době jsou rakouské soudobé dějiny obohacovány i z metodologického hlediska – jestliže po dlouhá léta převládaly politické dějiny, popř. dějiny sociální či hospodářské, lze od poloviny devadesátých let v rámci soudobých dějin pozorovat prosazení se Oral history, dějin všedního dne, kulturních dějin nebo např. otázek vlivu médií na politickou kulturu a postoje obyvatelstva.

Studie *Kerstin von Lingen* sleduje cestu italské historicko politické reflexe italského fašismu a hnutí odporu od celospolečenského mýtu „rezistence“

k současnému masivnímu, oficiálnímu trendu bagatelisace zločinů fašistického období. Od roku 1945 se s požehnáním italských politických stran vytvořila taková kultura vzpomínání, která se s oporou v antifašistickém mýtu – základním kameni poválečného italského státu – po celá desetiletí vyhýbala odlišení vlastního podílu na válečném dění, na okupačním teroru a válečných zločinech od německé účasti. Vzpomínání se tu pohybuje ve dvou rovinách. První z nich představuje historické zpracování faktů a způsob, jakým je vnímá veřejnost, politika a tisk. Druhou rovinu tvoří, podobně jako v Německu, instrumentalizace vzpomínek. Téměř po padesát let určoval v Itálii veřejný život a politickou kulturu „mýtus rezistence“, zatímco v Německu byly až do devadesátých let minulého století vzpomínky na druhou světovou válku utvářeny legendou o čisté válce na italské frontě.

Vzpomínání na válku spočívá z velké části v uznání obětí války a válečných zločinů. Z tohoto důvodu je přikládán velký význam počtu, ale především definici skupin obětí. Porovnatelnost obou totalitních režimů, německého a italského, vybízí k diskusi především o antisemitismu, respektive pronásledování židů a o válečných zločinech spáchaných za okupace. Problematika pronásledování židů hraje v italském vzpomínání jen okrajovou roli. Bylo zavražděno celkem 7300 italských židů, většina z nich po deportaci římského ghetta do Osvětimi. S poukazem na skutečnost, že tito lidé zemřeli v německém táboře, zůstává dodnes nezodpovězená otázka, do jaké míry se na pronásledování židovských spoluobčanů podílely italské organizace. Podrobné studie věnované italským válečným zločinům na Balkáně, v Řecku a při dobovačných bojích v Etiopii a Libyi vyšly teprve v posledních letech. Italská okupační politika si podle prvních hrubých odhadů vyžádala přibližně 60 000 obětí. Naproti tomu v Itálii docházelo od začátku léta 1944 k válečným zločinům, spáchaným vojáky wehrmachtu. Gerhard Schreiber došel roku 1997 k 6049 mrtvým německým vojákům a 52 237 obětem z řad partyzánů. Počet civilních obětí během německé okupace v letech 1943 až 1945 činil 9200 žen, dětí a starců.

Mýtus o rezistenci sloužil v poválečné Itálii jako zakládající mýtus demokratického státu. Tvrdil, že se Itálie sama osvobodila od fašismu a nacistické okupace, a neptal se, čím se kdo zabýval v letech okupace. Tento mýtus působil jako jednotící prvek ve společnosti, již během okupace téměř rozvrátila občanská válka. Mýtus o národním osvobozeneckém hnutí dal možnost i bývalým fašistům a kolaborantům, kteří unikli politickým čistkám, aby prohlásili svoji protiněmeckou angažovanost v posledních

dnech války za odboj. Ze zakladatelského mýtu se vyvinula interpretace válečné minulosti, jež demonizovala Německo, a zlehčovala roli italského fašismu. Tento pohled předurčila spojenecká propaganda, jejíž interpretaci po roce 1945 ochotně převzala italská média, politici a intelektuálové.

Antifašismus sloužil jako zakládající konsensus italských politických stran, byl však překryt antikomunistickým paradigmatem, když Itálie roku 1947 podepsala mírovou smlouvu a došlo k vyostření studené války. Italská komunistická strana ovšem zůstávala početně nejsilnější komunistickou stranou západu. V 60. letech se odboj stal „politickým základem republiky“, která každoročně oslavovala sama sebe. Studentská revolta roku 1968 a vlna terorismu v sedmdesátých letech vedla v očích veřejnosti do velké míry k vyloučení komunistů z národního vzpomínkového diskurzu. Antifašistický mýtus odboje byl otřesen rovněž po zavraždění bývalého předsedy vlády Alda Mora v roce 1978. Na počátku 80. let mýtus utrpěl hlubokou trhlinu, když při generačním konfliktu uvnitř vládnoucích stran křesťanských demokratů a socialistů padly otázky po podílu jednotlivých politiků na odboji za války. Ty inspirovaly vědecký výzkum a měnily vžité paradigma: posléze se prosadilo paradigma o italské občanské válce. 90. léta, kdy došlo k otřesu italského stranického systému, stála ve znamení „tlusté čáry“ národního usmíření antifašistů s fašisty.

Obraz nezáludného italského fašismu vytvořila za války spojenecká propaganda ve snaze ulehčit Italům změnu fronty. Spojenci tím odsouhlasili, že se „svedení“ Italové fašismu zřekli roku 1943. Italský národ byl „good boy“, jenž se pod jinou vládou dokáže polepšit. Tento postoj se projevil i v otázce válečných zločinů. Politické strany jednotně odmítaly stíhání italských válečných zločinců před spojeneckými soudy. Stejný ochranný mechanismus, který nechal italské válečné zločince bez potrestání, využili v Itálii ve svůj prospěch také němečtí spolubojovníci. Výsledky vyšetřování německých válečných zločinů byly na konci 50. let archivovány v tajném fondu, později nazvaném „skříň národní hanby“. Ministr zahraničí Gaetano Martino roku 1956 oficiálně nařídil, aby italská vojenská prokuratura nepožadovala po Spolkové republice Německo vydání dalších válečných zločinců. Pokyn zastavit právě začínající italský program procesů proti německým válečným zločincům byl zdůvodněn tím, že by mohlo dojít k ohrožení německé obranyschopnosti. Italská konzervativní i komunistická strana se zcela shodly na interpretaci fašismu jako operetního režimu. Ta dávala možnost zprostit celý národ spoluviny na vražedné válce proti židovským spoluobčanům nebo cizím porobeným národům.

Pád komunismu roku 1989, rozpuštění Komunistické strany Itálie a zhroucení zkorumpovaného kartelu křesťanských demokratů roku 1992 vytvořilo v Evropě nevídané politické vakuum, které bylo zaplněno novými stranami. Znovusjednocení Německa v roce 1990 dále destabilisovalo italské vnímání vlastního národa – srovnávání se s Německou říší, prováděné po celá desetiletí, se jevílo jako již neodpovídající. Institucionální vakuum vyplnil Berlusconi, který také ve spojení své Forza Italia s „novými pravičáky“ takzvané Alleanza Nazionale, navazující na neofašistickou stranou MSI, úspěšně vytvořil novou národní identitu. Defašizace italské kultury vzpomínání se s Berlusconiho příchodem dostala rovněž do politiky. Společenská akceptovatelnost nebo zlehčování, tedy defašizace fašismu pokračovalo ve druhém funkčním období Berlusconiho jako vlna antikomunistické „refašizace“ veřejného života. Její příznaky lze spatřovat v přejmenovávání historických míst a ulic po fašistických politicích. Dnes hrozí, že vzpomínky na partyzánskou válku, jež se z vědomí italské veřejnosti vytratily společně se zánikem mýtu o odboji, budou nahrazeny „připomínkou obětí“.

Jiří Vykoukal se zaměřil na prozkoumání Institucionální základny polské historiografie v roce 2003. Instituce jsou obecně podstatným prvkem postkomunistické transformace a zvláště rozvoj historiografie v Polsku po roce 1990 je nedílně spojen s nástupem masivního institucionálního rozvoje ve smyslu rekonstrukce i neokonstrukce, který se projevuje ve sféře badatelské, a hlavně a především ve sféře vysokoškolské. Institucionální strukturu tak lze zobrazit v zásadě ve dvou rozměrech, z nichž první zachycuje oblast převážně výzkumnou, druhá pak oblast vysokoškolskou.

Badatelské instituce se zabývají základním, částečně i jistou formou „aplikovaného“ výzkumu. V prvním ohledu jsou nejdůležitější dvě akademie, a to jednak „služebně“ starší Polská akademie věd a umění se sídlem v Krakově, založená 1872, jednak Polská akademie věd, založená 1951, se sídlem ve Varšavě. Ve druhém směru lze uvést především roku 1998 založený Institut národní paměti se sídlem ve Varšavě. Polská akademie věd a umění (PAU) sestává ze šesti oddělení, z nichž 5 bylo reaktivováno roku 1990. Historie je umístěna na druhém v podstatě širěji společensko-vědním oddělení. Historická témata nacházíme také v oddělení filologie, kde vedle klasické filologie a neofilologie působí komise pro dějiny umění a slovanskou kulturu. V rámci Polské akademie věd (PAN) působí několik ústavů zabývajících se dějinami, na prvním místě především Historický ústav. Ten se zabývá jednak dokumentační činností, zahrnující bibliografické, edi-

torské, encyklopedické, kartografické a slovníkové aktivity, jednak vlastními individuálními i kolektivními výzkumy s cílem zpracování syntéz, monografií, dílčích studií a prací určených ke školské potřebě. Historii v PAN tematizuje též Ústav dějin vědy, Ústav politických studií i Ústav slavistiky.

Speciálním případem „aplikované historiografie“ je Institut národní paměti (IPN). Tento ústav (jeho rámcovou analogií je český Ústav pro vyšetřování a dokumentaci zločinů komunismu) byl založen roku 1998 na základě zákona: *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*. Plný název lépe ilustruje poslání ústavu, který vznikl po volbách 1997, kdy středopravicová koalice prosadila v parlamentu legislativu postulující distanci od komunistického režimu a zavádějící lustrační proceduru. Institut měl dle zákona převzít dokumentaci tajných služeb starého režimu a zpřístupňovat ji tak, aby bylo možné řešit soudní postihy lidí odpovědných za zločiny spáchané od roku 1939, zpřístupňovat údaje poškozeným osobám a dále provozovat vědecko-vzdělávací činnost.

Na vysokoškolské úrovni najdeme historii dominantně zastoupenou na univerzitách a na vysokých školách pedagogických, tedy na úrovni velkých a s výjimkou několika soukromých univerzit také veřejnoprávních škol. Ze současných 17 polských univerzit existuje „historická fakulta“ – jako pojem odpovídající v českém kontextu přibližně filozofické fakultě – na čtyřech univerzitách, na sedmi nacházíme v názvu kombinaci historie s jinými disciplínami (sociologie, filologie, pedagogika, společenské vědy) a na zbývajících šesti se historie skrývá pod fakultami humanistiky, resp. společenských věd. U starších universit je výrazná snaha integrovat historii v rámci humanistiky, univerzity zakládané „na zeleném drnu“ nebo vznikající z bývalých vysokých pedagogických škol nedisponují dostatečně silným zázemím a staví proto historii do širších rámců. „Nominální“ převaha historiografie je však zřejmá.

Na 17 polských univerzitách pracovalo v rámci uvedené struktury fakulta – ústav na konci roku 2003 celkem 212 kateder, tj. průměrně 12 kateder na jednu univerzitu – největším počtem kateder (18) disponoval Historický ústav Historické fakulty Jagellonské univerzity v Krakově, nejmenším (8) Historický ústav Historické fakulty Varšavské univerzity – čili obě největší polské univerzity, které se v ročních hodnoceních nejlepší vysoké školy střídají o první a druhé místo. Zaměření většiny kateder je definováno tradičně chronologicky, na ně jsou napojeny obory podpůrné a obory se spe-

cifickým zaměřením. Chronologicky koncipovaný blok začíná ve třech případech katedrami archeologie, pokračuje 15 katedrami starověkých dějin, 20 katedrami středověku, 44 katedrami novověkých dějin (z toho 11 se specializací na raný novověk 16.–18. století, 9 na 19. století, 3 na období 1918–1939, 7 jen pro polské dějiny). 21 katedra se zaměřuje na soudobé dějiny (z toho 7 jen pro dějiny Polska).

Silné jsou dále katedry s teritoriálním a regionalistickým zaměřením: dominantní je skupina 12 kateder pro dějiny východní, resp. středovýchodní Evropy, dále následuje specializace balkanistická, dějiny Byzance, středomořské oblasti, z domácích regionů je nejvýrazněji zastoupeno Slezsko, Pomorany, Varmiňsko-Mazury a Velkopolsko. Z tematických oborů je nejvýraznější zastoupení sociálních a hospodářských dějin, dále dějin církve a kultury, politických dějin, dějin vojenství a konečně osm specializovaných pracovišť zaměřených na dějiny židů, knihovnictví a dějiny knihy, biografistiku, historickou geografii, epigrafiku a heraldiku.

Starší university mají historické obory podstatně silněji obsazené (až 150 pracovníků na jedné universitě) než poválečné university nebo nově zřízené školy. Také z hlediska kvalifikace se ukazuje, že starší university jsou na tom výrazně lépe – je tu vyšší koncentrace vědeckých stupňů a titulů, naopak směrem k mladším univerzitám tato koncentrace klesá a zvyšuje se zastoupení nižších stupňů. Podíváme-li se na souhrnné údaje za university i pedagogické školy, pak zjistíme, že vysokoškolská báze polské historiografie v roce 2003 zahrnovala celkem 23 historických ústavů disponujících celkem 269 katedrami. Institucionálně nejsilnějším oborem je novověk, tj. od 16. století do 1945 (59 kateder), následují soudobé dějiny (31), středověk (26), starověk (20) a archeologie. Celkem na polských vysokých školách působí na 1280 historiků.

Politickou vědou v Polsku, jejím vznikem, vývojem a současným stavem se zabýval *Michal Kubát*. Politologie není v Polsku novinkou až popřevratového období. Na rozdíl od většiny států sovětského bloku se zde politologie ve skutečném slova smyslu mohla až na malé intermezzo v padesátých letech a na počátku šedesátých let dvacátého století rozvíjet relativně svobodně. Po roce 1989 se polská politologie zařadila k nejdynamičtějším společenskovědním oborům v zemi a dnes zde zaujímá spolu s proslulou polskou sociologií výsadní postavení. Polská politická věda patří k nejlepším v postkomunistické Evropě a je důstojným partnerem „západní“ politologii.

Krizovým okamžikem pro polskou poválečnou politickou vědu se stal rok 1951, kdy byly zlikvidovány politologicky orientované vysoké školy ve

Varšavě i Krakově a místo politologie začal být vykládán marxismus-leninismus. Již po roce 1956 se však školy vrátily k politologii a Polsko spolu s Jugoslávií se stalo jedinou komunistickou zemí, kde se nepřednášel vědecký komunismus. Následovalo opět krátké období absence politologie na polských vysokých školách, ale již v roce 1963 byl do 13 vysokoškolských studijních programů zaveden kurs Základy politických věd. V roce 1966 se politologie už vyučovala na 29, v roce 1968 na 65 vysokých školách (20 000 studentů) a od roku 1970 na všech polských vysokých školách. Největšími a nejdůležitějšími středisky politologie se staly university ve Varšavě, Krakově, Vratislavi, Poznani a Lublinu.

V Polsku existovaly jakoby dvě politologie – skutečná a zdánlivá: Na jedné straně v zemi působily instituce, které sloužily čistě komunistické straně a vychovávaly stranický a vojenský politický aparát. V letech 1957–1968 a 1971–1990 existovala Vysoká škola sociálních věd při Ústředním výboru PZPR, v letech 1951–1990 působila Vojenská politická akademie. Na straně druhé se Polsko již v roce 1950 stalo členem Mezinárodní společnosti pro politické vědy (IPSA) a od roku 1957 existuje Polská společnost pro politické vědy. Od roku 1972 je politologie přítomna na půdě Polské akademie věd, kde byl založen Výbor pro politické vědy. S výjimkou zmíněných stranických škol se od šedesátých let mohla polská skutečná politologie rozvíjet relativně svobodně.

Pád komunismu roku 1989 tak paradoxně nepřinesl polské politologii „revoluční“ změny, politologie navázala na předchozí období. Politologie je v Polsku institucionálně přítomna na třech úrovních: 1. universitní, 2. neuniversitní a 3. soukromé. V akademickém roce 2002/2003 probíhalo magisterské studium politologie na patnácti ze sedmnácti universit, na třech vysokých pedagogických školách a sedmi soukromých vysokých školách. Nemagisterské studium v oboru politologie bylo možné na 26 soukromých vysokých školách.

Vydavatelská činnost je v oblasti politické vědy neobyčejně bohatá, a to jak vzhledem k původní tvorbě, tak k překladům, panuje však poněkud paradoxní situace, protože se jedná téměř výhradně o knižní produkci. V Polsku neexistuje obecně uznávaný celostátní odborný politologický časopis s pravidelnou periodicitou, který by reprezentoval celou polskou politologickou obec. Hlavními vydavatelskými centry jsou Varšava, Krakov, Vratislav a Lublin (méně Katowice, Gdaňsk, Poznaň, Toruň).

Polská politologie se v současné době věnuje všem oblastem politické vědy. Jistou zvláštností je začlenění žurnalistiky do politologických fakult

a institutů, což je důsledek historického vývoje polských politologických pracovišť. Jako hlavní oblasti zájmu polských politologů lze označit následující témata: sociologie politiky, volby a volební systémy, teorie politiky, strany a stranické systémy, teorie a praxe transice a demokratické konsolidace, nejnovější politické dějiny, politické systémy, historie a současnost politického myšlení, teorie demokracie, teorie totalitarismu, politická kultura, politická geografie, mezinárodní teritoriální studia (hlavně východoevropská studia) a mezinárodní vztahy. Polští politologové se rovnocenně věnují jak teoretické, tak i praktické rovině. Používají převážně moderní a v politické vědě převažující empiricko-analytický přístup v kombinaci s komparativní metodou. Zvláštní důraz je kladen na samotné Polsko, které je z politologického hlediska detailně zkoumáno po řadu let. Pozornost je věnována i některým specificky „polským tématům“ jako jsou polsko-německé vztahy nebo polská emigrace.

Bobdan Zilynskyj se zaměřil na ukrajinskou historiografii v 90. letech 20. století.⁴ Vyšel ze zmapování vývojových rysů ukrajinského dějepiscetví v letech 1991–2000 na bázi orientace v – poměrně těžko dostupné – knižní produkci novější odborné ukrajinské historiografie a na základě přihlednutí k vývoji dvou hlavních odborně-historických periodik Ukrajiny, časopisů *Ukrajinskyj istoryčnyj žurnal* a *Ukrajinskyj istoryk*. Vývojové podmínky ukrajinského dějepiscetví na konci sovětského období přitom označil jako kritické, přičemž krisový stav s malými proměnami existoval už od konce 20. let 20. století. Důsledky stalinského teroru, který těžce zasáhl ukrajinské dějepiscetví a zlikvidoval desítky jeho představitelů, byly dlouhodobé. Na jeho zakonzervování se podílelo i brežněvovské stagnační období, během něž ukrajinskou vědu poničila druhá vlna represí, které byly sice méně drastické, značnou měrou však omezily manévrovací prostor ukrajinských odborníků.

Za této situace ukrajinská historiografie nedokázala dostatečně rychle využít podmínek, které se od poloviny 80. let začaly rýsovat v podmínkách gorbačovovské přestavby. Míra vydavatelských aktivit a rozsah výzkumných zájmů ukrajinských historiků nedosáhly ani ve druhé polovině 80. let stavu

---

⁴ Škoda, že autor nepracoval se zajímavými příspěvky lvovského historika: Jaroslav Hrycak, *Ukrainian Historiography 1991–2001. The Decade of Transformation*, in: Alojz Ivanišević – Andreas Kappeler – Walter Lukan – Arnold Suppan (edd.), *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, (Österreichische Osthefte Jg. 44), Wien 2002, s. 107–126 a lüneburského badatele: Rudolf A. Mark, *Anmerkungen zur Historiographie der Ukraine seit 1991*, tamtéž, s. 127–135.

z konce plodných 20. let 20. století. Nejtíživějším problémem ukrajinské sovětské historiografie zůstala její přepolitizovanost a podřízenost vládnoucí ideologii vyúsťující až do dogmaticčnosti, se kterou „střežila čistotu“ základních tezí o vývoji Ukrajiny a jejích vztahů s Ruskem.⁵ Mnohé teze stalinského období nesměly být zpochybněny ani v době Chruščovovy vlády.

Z kvantitativního hlediska byl na území sovětské Ukrajiny na konci 80. let 20. století dostatek odborných historických pracovišť i jejich zaměstnanců. Nejprestižnější odbornou instituci představoval Ústav dějin Akademie věd Ukrajinské SSR. V roce 1985 zde pracovali 144 odborní pracovníci a 85 pomocných vědeckých sil. Ústav byl podřízen požadavkům čelných kruhů Komunistické strany Ukrajiny, musel se tedy přednostně zaměřovat na ideologizovaný výzkum a výklad nejnovějších dějin. Obdobně tomu bylo s produkcí Ústavu dějin strany při ÚV KSU: kromě zajišťování překladu kompletního Leninova díla do ukrajinštiny vydával monografie a edice zaměřené výlučně na témata ze 20. století.

Další kyjevské centrum pěstování historie tvořila pracoviště Státní university T. H. Ševčenka. Publikační možnosti historiků z tohoto pracoviště a také z ústředního archivního i knihovního pracoviště Ukrajiny nebo z jejích muzeí však zůstávaly omezenější než v případě pracovišť akademických. Nepříznivé důsledky přinášelo také omezování počtu vydávaných knih, časopisů i sborníků, ve kterých ukrajinská historiografie mohla prezentovat výsledky své práce. Na základě brežněvovských tradic trval příkaz vydávat část odborných titulů o ukrajinské tematice v ruštině. V některých regionech Ukrajiny nebyly v ukrajinštině publikovány téměř žádné historické práce.

Za nešťastný jev Zilynskij označuje také nadměrnou centralizaci výzkumné i publikační činnosti historiků. Tento trend omezoval možnosti všech ostatních odborných center včetně universitních měst. Ukrajinská historiografie byla v SSSR zatlačována do periferního postavení a do stínu ruské historické vědy. Prohlubovala se též izolace ukrajinského dějepiscectví od historiografií jiných zemí i od mezinárodních institucí. Charakteristická je účast jediného ukrajinského představitele v rámci sovětských delegací, vyslaných v letech 1955–1965 na mezinárodní historické kongresy.

Jen zdánlivou výhodu nabízela dlouhodobě přetrvávající podvojnost vývoje ukrajinské historiografie vzniklá na počátku 20. let 20. století odcho-

---

⁵ Srovnej Serhij Plokyh, *The Ghost of Pereyaslav: Russo-Ukrainian Historical Debates in the Post-Soviet Era*, *Europe-Asia Studies* 53. 2001, s. 489–505.

dem části historiků z ruské části Ukrajiny do protibolševické emigrace, resp. na základě příslušnosti západní Ukrajiny k jiným státům než SSSR. Další příliv ukrajinských historiků do zemí západního světa nastal poté, co si sovětská vojensko-politická moc v letech 1943 a 1944 znovu podmanila Ukrajinu, a to včetně západoukrajinských území. V 80. letech 20. století se v emigrační historiografii završila generační obměna a většina ukrajinských historiků činných v západním světě již nemohla být oprávněně nazvána emigranty. První možnost navázání kontaktů mezi oběma větvemi ukrajinské historiografie poskytlo založení Mezinárodní asociace ukrajinistů v italském Palermu v r. 1989 a výraznějších kontur nabylo toto úsilí na kongresu asociace, konaném roku 1990 v Kyjevě.

Překotný vývoj událostí v roce 1991 přispěl ke změnám společenské prestiže dějepisu i historiků. Pro historické zájmy rodící se ukrajinské opozice byly ovšem směrodatné práce autorů v předchozích desetiletích zakázaných nebo programově zapomínaných. Zvláště výrazně se začal obnovovat zájem o dílo Mychajla Hruševského. Po pádu ideologických bariér tíhla část ukrajinské historické obce i laických zájemců k nekritické glorifikaci tohoto historika a jeho koncepcí. Náhlé odstranění ideologického tlaku však samo o sobě nemohlo garantovat, že ukrajinští historikové dokáží rychle a bez problémů nabídnout takové pojetí dějin své země a národa, s nímž by se mohla ztotožnit ukrajinská inteligence i širší vrstvy obyvatelstva, které byly rychle vrženy do postsovětské skutečnosti. Propagandistické střety před referendem o ukrajinské nezávislosti byly přitom ovlivněny reinterpetací dějin Ukrajiny.

Velké části jednotlivců i institucí chyběla schopnost sebereflexe či ochoty k ní. Neexistovaly podmínky k provedení vnitřní očisty oboru, jejíž nezbytnost byla částí historiků pocítována s ohledem na nepřirozený vývoj v předchozí časové etapě. Běžným jevem se stala zásadní proměna politických stanovisek i prioritních tematických okruhů, které se nyní – po zmrazení výzkumu dějin komunistické strany – pokoušeli zpracovat historikové, hledající novou obživu. Ústřední časopis Ústavu dějin Ukrajiny si uchoval pozici centrálního historického periodika, které ovšem bylo prakticky až do roku 1994 charakterizováno názorovou nehybností. Texty ukrajinských historiků z diaspory nebyly však až na malé výjimky v UIŽ tištěny ani v následujících letech. Vývoj ukrajinské historiografie po r. 1991 byl poznamenán tím, že nebyli prakticky nijak postiženi historikové, kteří v předchozím období pod patronátem KSU udržovali zpolitizovanou a odborně bezcennou podobu ukrajinského dějepisectví. Vědečtí pracovníci, kteří

zaujímalí na sklonku sovětského období vedoucí pozice, si dokázali zachovat své postavení.

Brzy po rozpadu SSSR začaly být vyslovovány pochybnosti o reálném obsahu nově vzniklé ukrajinské státnosti. Dosavadní „gubernská“ Ukrajinská SSR se přetvořila ve stát, nezávislý na Rusku více než v kterékoli etapě sovětského období svých dějin. Postsovětská Ukrajina potřebovala historiografii nezávislou na zavržených ideologických schématech. Nejcitelněji byl tento problém pocíťován ve vzdělávací sféře, a to prakticky u všech stupňů a typů škol. Do konce 80. let nebyly totiž ve školách této republiky vykládány dějiny Ukrajiny jako samostatný předmět. Důležitým úkolem se proto stala příprava nových, populárně pojatých syntéz a učebnic. Cílem se stalo postupné vytváření historického myšlení nejmladší generace obyvatel, ale také jeho změna u příslušníků generačně starších skupin.

Tematicky začaly enormní zájem historiků vyvolávat otázky tradice ukrajinské státnosti od středověku až do 20. století. Výrazně se prosazovaly náměty spjaté s pokusem o nastolení ukrajinské státnosti v letech 1917–1920, tedy pokusům o vyčlenění Ukrajiny z rozpadlého carského Ruska a Rakousko-Uherska, resp. o sjednocení obou poněkud odlišně se vyvíjejících státních celků – Ukrajinské lidové republiky a Západoukrajinské lidové republiky. Tato tematika se stala v jistém smyslu doslova kultovní. Ukrajínští historikové zkoumající 20. století se začali také intenzivně zabývat moderní ukrajinskou emigrací a diasporou a významnými osobnostmi z jejího okruhu. Vedle přirozeného zájmu historiků o nově pojaté politické dějiny Ukrajiny sovětského období se jako druhý tematický okruh, jemuž byla věnována nebývalá pozornost, prosadil výzkum tradic starší ukrajinské státnosti. Jde o výklad a rozbor specifického fenoménu, kterým byl svérázný, krátkodobě existující hetmanský stát v severovýchodní Ukrajině mezi polovinou 17. a 18. století. Méně výrazné výsledky přinesl nově koncipovaný výzkum dějin Kyjevské Rusi.⁶

Přes velmi bouřlivý pozitivní vývoj ukrajinské historiografie nebylo až do r. 2000 úplně překonáno rozštěpení ukrajinského historického výzkumu do dvou základních proudů – domácího a exilového. Trvají otevřené i skryté polemiky mezi příslušníky obou skupin. Přesto lze konstatovat, že sle-

---

⁶ Srovnej: Dittmar Schorkowitz, Die Herkunft der Ostslaven und die Anfänge des Kiever Reiches in der postsowjetischen Revision, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* NF 48. 2000, s. 569–601.

dované desetiletí značně přiblížilo možnost navázání korektních vztahů a vyrovnávání protiv. Základní pozitivní skutečnosti nebyly nadto znehodnoceny ani nemalými finančními problémy, které znemožnily či odsunuly realizaci části publikačních projektů a přiměly část historiků k opuštění oboru.

Luboš Švec pojmenoval svůj příspěvek „Návrat historie: institucionální a ideová transformace litevské historiografie během devadesátých let“. Podává tu informace o podmínkách a souvislostech transformace litevské historiografie, a to jak v její institucionální, tak v ideové rovině – tj. o způsobech jak reflektovala dějiny a hlavních tendencích, které se prosadily v litevské historiografii.⁷ Předpoklady pro hluboké strukturální a ideové změny, jimiž prošla litevská historiografie od přelomu osmdesátých a devadesátých let byly spjaty s uvolněním kánonů sovětské historiografie za perestrojky. Východiskem narušení sovětských paradigmat se stala diskuse o stalinských nezákonnostech excesech, iniciovaná z centra s „perestrojkovým“ cílem oslabit argumentační základnu konzervativní části sovětského vedení a byrokracie a otevřenou diskusí s vtažením veřejnosti připravit půdu pro urychlení reformem sovětské společnosti. Aktivizovala především historickou obec a veřejnost u národů, které byly postiženy stalinským terorem a deportacemi. Glasnost obsahovala zřetelný historický akcent a diskuse nad sovětskou minulostí zároveň vyjadřovala aktuální postoje.

Impulsy k zahájení diskuse nad dějinami nevězly přímo od historiků, ale od spisovatelů a umělců. Historický odborný tisk nereagoval okamžitě, ani nemohl vzhledem k delší periodicitě a odborné náročnosti. Proto v diskusi let 1988–1989 sehrály ústřední roli časopisy tvůrčí inteligence a republikový denní tisk. Historie se rychle stala instrumentem politického zápasu o demokratizaci a vzápětí o obnovení litevské státnosti. Litevští historici se zapojili do diskusí veřejnosti a během let 1988/1989 zpochybnili a vyvrátili paradigmata, na nichž byla postavena legitimita sovětského režimu. Zápas o interpretaci historie se stal integrální součástí ideologického boje závěrečné fáze studené války a jejího významu si byly vědomy obě strany. Konzervativci nedokázali obhájit tradiční interpretaci. Ustupovali ofenzivně revizionistů nejen na stránkách odborného tisku, ale i v učebnách a v médiích

---

⁷ Opět jako v ukrajinském případě stojí za to doplnit odkaz na přehlednou studii: Alyvdas Nikžentaitis, Die Geschichtsschreibung in Litauen: Zehn Jahre nach der Wende, in: Ivaniševič – Kappeler – Lukan – Suppan (edd.), *Klio ohne Fesseln?*, s. 201–218.

a přesouvali své publikační aktivity z litevského tisku do ruskojazyčného tisku. Právě v těchto diskusích nastoupila silná mladá generace historiků, kteří pak během devadesátých let zaujali přední pozice v litevské historiografii.

Vedle problematiky stalinských deportací a represálií proti litevskému obyvatelstvu roku 1940, koncem čtyřicátých a na začátku padesátých let začali mladí historikové věnovat pozornost dosud opomíjeným tématům litevské meziválečné státnosti a poukázali na slabost sovětské moci v Litvě, na její plnou závislost na bodácích Rudé armády. Věnovali pozornost proklamaci a utváření litevského státu a přes uznání jeho počáteční slabosti jej de facto rehabilitovali jako alternativu vůči sovětskému systému.

Poukazy na oběti stalinských čistek mezi litevskými komunisty v sobě ještě obsahovaly určitou rehabilitaci reformních komunistů. Oproti tomu druhé dva okruhy diskusí – ustanovení sovětské moci v Litvě, postoj komunistů k litevské státnosti – a především klíčové okolnosti paktu Molotov-Ribbentrop, anexe Litvy a nastolení sovětského režimu podlamovaly legitimitu Litvy jako sovětské republiky. Zveřejnění existence tajných dodatků smlouvy a uznání jejich existence zcela zpochybnilo legalitu připojení Litvy k SSSR. Relativně malá skupina dogmatických historiků držících se sovětského paradigmatu se poměrně rychle dostala do izolace.

Již roku 1988 byly zahájeny práce na změně struktury výuky historie jak ve školství. Do středních škol byl zaveden stohodinový kurz litevských dějin. Ty se dosud nevyučovaly, byly rozplynuté v dějinách Ruska a SSSR. Zásadní přeměny školství se však uskutečnily až na začátku devadesátých let. Během procesu obnovení nezávislosti došlo k „aktualizaci“ historie, která se stala důležitou složkou politického a ideologického zápasu. Litevská historická věda se zapojila do procesu demontáže sovětské ideologie a postavila předpoklady pro obnovení litevské státnosti. Hlad po historii – a to nejen po té nejnovější – mezi veřejností byl obrovský, této vlně zájmu odpovídala oživená cílená kultivace tradice litevské státnosti a nové hodnocení zapojení Litvy do orbity západního křesťanství a kultury jako protikladu vůči východnímu, resp. sovětskému orbitu. Historismus sehrál důležitou roli při vymezování nové identity litevské společnosti a definování státnosti během devadesátých let.

Postupně se v oboru dějin 19. a 20. století prosadila silná generace mladých historiků, kteří vystoupili nejdříve proti sovětské koncepci litevských dějin a poté odmítli konzervativní nacionalistickou koncepci. Litevská histo-

riografie v emigraci jinak neměla natolik silnou pozici jako např. lotyšská.⁸ Ideově i personálně vycházela z meziválečné litevské historické školy. Dominovala v ní spíše nacionalistická interpretace. Během prvé poloviny devadesátých let dominovaly historiografii problémy litevské státnosti, sovětské okupace, represálií, stalinského teroru. Ke konci devadesátých let s výstupy na začátku našeho století se pozornost přesunula k některým „kostlivcům“ ve skříni, z nichž pravděpodobně nejkontroverznějším tématem se stal holocaust židovského obyvatelstva Litvy a postoj a účast Litevců.⁹

Sít odborných center, věnujících se historii, lze rozdělit na ústavy primárního výzkumu – Ústav litevské historie, muzejní a dokumentační pracoviště, kde specifické postavení zaujalo Centrum výzkumu genocidy a rezistence obyvatel Litvy, a na vysokoškolská pracoviště. Vzhledem k mzdovým problémům bylo běžné personální propojení, zaměstnání na několika pracovištích, především specialisté vědeckých institutů učili na několika vysokých školách zároveň. Do značné míry právě vědecké osobnosti určovaly zaměření studia a výzkumných úkolů.

Několika přeměnami prošlo Výzkumné centrum genocidy a rezistence litevského obyvatelstva, jehož hlavní náplň tvořil výzkum sovětských represálií (genocida obyvatelstva Litvy včetně holocaustu za druhé světové války). Středisko iniciovalo za účasti litevských a mezinárodních historiků řadu konferencí i edičních podniků k problematice sovětské okupace, sovětského teroru, deportací a rezistence. Rozsáhlou reformu doznala výuka historie na vysokých školách. Navýšil se počet posluchačů, finančně krytý zavedením poměrně vysokých poplatků za studium, a především vzniklo několik nových univerzit. Byla provedena reorientace studia a zaveden systém kompatibilní se západním. Nejdůležitější centrum vzdělávání představuje Historická fakulta Vilniuské univerzity.

* * *

Záměrem našeho svazku nemohlo být podat systematický přehled situace jednotlivých národních historiografií euroamerického prostoru mezi Ska-

---

⁸ Srovnej: Ilgvars Misans, *Geschichtswissenschaft in Lettland nach 1990. Zwischen Traditionen und Neuorientierung*, in: Ivaniševič – Kappeler – Lukan – Suppan (edd.), *Klio ohne Fesseln?*, s. 179–193.

⁹ Srovnej: M. Messmer, *Sowjetischer und postkommunistischer Antisemitismus. Entwicklungen in Russland, der Ukraine und Litauen*, Konstanz 1997.

listými horami a Sibiří. Něco podobného ani není v silách Institutu mezinárodních studií FSV UK. Jsme si nicméně vědomi toho, že pro čtenáře by byla užitečná jistá kontextualisace předložených studií nebo přinejmenším odkaz k aktuální literatuře nejvýznamnějších „velkých historiografií“, které jsme nedokázali referentsky podchytit. Pro britskou historiografii je k dispozici série aktuálních, z mezinárodních konferencí vzešlých sborníků a příruček.¹⁰ A také z bohaté nabídky literatury k historii francouzské odkažme alespoň na některé novější práce.¹¹

Zdaleka nejbohatší je ovšem nabídka zpracování vývoje i současného stavu historiografie ruské, resp. bývalé sovětské. Zde se lze opřít především o soustavný zájem německého dějepisceví východní Evropy, kde Rusko a jeho historiografie trvale představuje velké téma. Základní přehled aktuálních problémů i produkce ruského postsovětského dějepisceví podává vynikající, v opakovaně inovovaných verzích vydávaná Hildermeierova příručka *Die Sowjetunion 1917–1991*, resp. obdobně, ale v autorsky generačně mladším pohledu, oddíl „problémy a interpretace“ v druhém – Ruské říši i Sovětskému svazu věnovaném – dílu Bohnovy a Neutatzovy „Studijní příručky Východní Evropa“.¹²

---

¹⁰ Srovnej sborník z konference *Deutsches Historisches Institut London: Benedikt Stuchtey*, (ed.), *British and German historiography, 1750–1950*, Oxford Univ. Press, 2000, přehlednou příručku: Michael Bentley, *Modern historiography*, London 1999, Sborník, připravený Robinem W. Winksem, *The historiography of the British Empire-Commonwealth: trends, interpretations, and resources*, Aldersholt 1995, týmž autorem redigované kolektivní dílo *Historiography*, Oxford Univ. Press 1999, vydané v řadě *The Oxford history of the British Empire*. Francouzský pohled na britské dějepisceví zastupuje sborník: Frédérique Lachaud – Isabelle Lescent-Giles – François-Joseph-Ruggiu (edd.), *Histoires d’outre-Manche – tendances récentes de l’historiographie britannique: (actes du colloque, Université de Paris-Sorbonne, 5 février 2000)*, Paris: Presses de l’Université de Paris-Sorbonne 2001. A konečně pohled na anglickou historiografii podává i reprezentant dnes snad nejprogressivnějšího centra ruského dějepisceví: Izmail I. Šarifzanov, *Anglijskaja istoriografija v XX veke: osnovnyje teoretiko-metodologičeskie tendencii, školy i napravlenija*, Kazaň 2004.

¹¹ Robert Frank (ed.), *Écrire l’histoire du temps présent: en hommage à François Bédarida: actes de la journée d’études de l’IHTP, Institut d’histoire du temps présent, Paris, CNRS, 14 mai 1992* Paris 1993, François Bédarida (ed.), *L’histoire et le métier d’historien en France, 1945–1995*, Paris 1995 a Jean-Paul Ruano-Borbalan (ed.), *L’histoire aujourd’hui: nouveaux objets de recherche, courants et débats, le métier d’historien*, Auxerre 1999. Za bibliografickou rešerši k britské i francouzské historiografii děkuji Dr. Lucii Filipové.

¹² Manfred Hildermeier, *Die Sowjetunion 1917–1991 (Oldenbourg Grundriss der Geschichte Bd. 31)*, München 2001, *Grundprobleme und Tendenzen der Forschung* s. 103–162, Thomas M. Bohn – Dietmar Neutatz (edd.), *Studienhandbuch Östliches Europa, Bd. 2: Geschichte des Russischen Reiches und der Sowjetunion*, Köln – Weimar – Wien 2002, s. 203–288.

Zajímavý pohled nabízejí dva příspěvky v podnětném sborníku vídeňského Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut „Klio bez okovů? Historiografie ve východní Evropě po zhroutilí komunismu“, usilujícím o přehledné a systematicky provedené zmapování celé evropské oblasti území kdysi sovětského impéria. Zde je pro Rusko konfrontován pohled ruské moskevské historičky a mladého specialisty na zejména starší ruskou historiografii z německé Jeny.¹³ Již zde se ovšem zřetelně objevuje fenomén, se kterým se čtenář při sledování historiografické produkce k ruským (resp. sovětským) dějinám setkává dnes a denně: ruští autoři odkazují prakticky jen na ruské autory a vyrovnávají se takřka výhradně s produkcí vydanou v Rusku, zatímco západní, v tomto případě především němečtí či anglosaští badatelé citují z rusky tištěné produkce (až na výjimky děl autorů toho kalibru, jako je Boris Mironov) prakticky jen edice, zatímco jejich odkazy na zpracování se až na výjimky týkají jen německé a anglosaské literatury.¹⁴ Kvantifikace obsahově vynikající recensní rubriky tak renomovaného časopisu, jako jsou mnichovské *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* by takovéto pozorování jen potvrdila. Překladů odborné ruské literatury do němčiny nebo angličtiny přitom je (s výjimkou „sensační“ literatury publicistických „objevitelů“ typu Suvorova) dosud v podstatě minimum.

Zubkova upozorňuje, že její stať není analytický „Forschungsbericht“, nýbrž jen pokus o vymezení charakteristických tendencí, naznačení klíčových zlomů a upozornění na kvalitativní posuny v ruské postsovětské his-

---

¹³ Ivaniševič – Kappeler – Lukan – Suppan (edd.), *Klio ohne Fesseln?*, zde: Elena Zubkova, *Goldene Zeit der Geschichtsforschung? Tendenzen der postsowjetischen Historiographie in Russland*, s. 81–92, Thomas M. Bohn, *Paradigmawechsel in der russischen Historiographie? Sechs Thesen und drei Prognosen*, s. 93–105.

¹⁴ Dobře to lze demonstrovat na jedné z úvodních studií zde častěji citovaného sborníku *Klio ohne Fesseln?*, kde si newyorský historik Mark von Hagen v zajímavé studii: *From Russia to Soviet Union to Eurasia. A View from New York Ten Years After the End of Soviet Union*, s. 43–60 vystačil jen s anglosaskou literaturou. Badatel o dějinách ruské předrevoluční sociologie a historiografie T. M. Bohn tak ve své zajímavé studii o změně paradigmatu ruského dějepiscetví do jisté míry činí také, byť ruskou literaturu k nejnovějším dějinám historiografie bezpečně zná a odkazuje na ni, ale necituje její mínění, nýbrž odkazuje na ni vždy pouze jako na pramennou základnu svého zkoumání. Srovnej: *Paradigmawechsel*, s. 97n. Tento jev má obecnější platnost: Srovnej v tomto směru mé recensentské konstatování ad: Dietrich Beyrau (ed.), *Religion und Gesellschaft im Russland vor der Revolution von 1917*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N.F. 52. 2004, s. 321–420, Jörg Baberowski (ed.), *Stalinismus und Religion*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N.F. 52. 2004, s. 481–583, in: *ČCH* 103. 2005, s. 463–464, zde s. 464.

toriografii.¹⁵ Jako klíčový bod dějepisného obratu autorka uvádí rok 1991 – rok zániku SSSR. Tehdy došlo i k rozpadu dosavadního metodického monismu.¹⁶ Politický obrat se v ohledu na soudobé dějiny stal publicistickou výzvou, na niž ovšem s výjimkou několika klíčových osobností nově orientované historiografie (J. Afanasjev, G. Bordjugov, V. Kozlov, O. Chlevnjuk) zareagovali spíše laikové.¹⁷ Důsledkem byl pokles společenské prestiže historiografie jako celku. Zánik Sovětského svazu se stal i počátkem nové komunikace s – dosud zakazovaným – zahraničím.¹⁸ Nastartoval tak proces pozvolného „dohánění“ evropského dějepisectví v jazykovém, metodologickém, tematickém i v technicko řemeslném ohledu. Problémem pro většinu profesionálních historiků existenčně velmi stresové přelomové situace se stalo „zmizení“ praktické celé mladší generace historiků, která opustila obor a změnila profesi. Až s odstupem se objevila nová mladá, názorově již zcela odlišná generace.

Změna politického klimatu i otevření archivů přineslo obrat ruské historiografie k „bílým místům“ zejména sovětských dějin.¹⁹ (T. M. Bohn ve svém komentáři – s. 99 – zdůrazňuje dějepisně kvalitativní rozdíl tematicky vyčerpaného „západu“, utíkajícího se do formalistických inovací, a Ruska

---

¹⁵ K výchozí posici srovnej Dietrich Geyer (ed.), *Die Umwertung der sowjetischen Geschichte* (Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft 14) Göttingen 1991.

¹⁶ Autorka tedy zjevně nesdílí perestrojkový optimismus zasloužilého badatele z amerického Seattle, Eduarda Thadena, který tvrdí, že: „The history of Soviet Marxist-Leninist historicism ended in 1987, if not earlier“, srovnej: Eduard Thaden, *Marxist Historicism and the Crises of Soviet Historiography*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N.F. 51. 2003, s. 16–34, zde s. 34. Navazuje zde na optimistické vize britského historika východoevropských dějin R. W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, Bloomington, Indianapolis 1989, s. 5–6, 176–184.

¹⁷ Zcela nekriticky, zejména co se týče pozitivního postoje presidentů Jelcina a Putina k liberalizaci historického výzkumu a zpřístupnění archivního materiálu, nahlížel pak R. W. Davies na vývoj raně postsovětské historiografie. Srovnej jeho knihu *Soviet History in the Yeltsin Revolution*, New York 1997. Jako masivní korektiv by tu mohla být použita politologicko-historiografická práce Elke Fein, *Geschichtspolitik in Russland. Chancen und Schwierigkeiten einer demokratisierenden Aufarbeitung der sowjetischen Vergangenheit am Beispiel der Tätigkeit der Gesellschaft Memorial*, Münster – Hamburg – London 2000, v jejíž IV. části autorka ukazuje, že i za Jelcina šlo vždy a jen o legitimisaci ve smyslu sebezpotvrzení jeho moci formou kritiky „nehodných“ předchůdců.

¹⁸ K desátému výročí zániku impéria srovnej studii Stefan Plaggenborg, *Die Sowjetunion, Versuch einer Bilanz*, *Osteuropa* 51. 2001, s. 761–777.

¹⁹ Srovnej Gennadij A. Bordjugov, *Istoričeskije issledovanija v Rossiji. Tendencii poslednich let*, Moskva 1996, Alexandr Logunov, *Otečestvennaja istoriografičeskaja kultura. Sovremennoje sostojanie i tendencii transformacii*, in: týž (ed.) *Obrazy istoriografii*, Moskva 2001, s. 7–58, A. N. Sacharov, *Rossija v XX veke. Sudby istoričeskaj nauki*, Moskva 1996.

s jeho zoufalou žízni po zpracování a přehodnocení nejrůznějších, po léta zanedbávaných, zakázaných nebo falsifikovaných politických personálních i regionálních témat.) V průběhu prvního postsovětského desetiletí je přitom zřetelný posun dějepisného zájmu od výzkumu meziválečného stalinismu ke konceptualisaci stalinismu poválečného období. Velmi symptomatické je, že významné a mj. sociálně velmi problematičné období II. světové války je novým ruským dějepisectvím prakticky zcela vynecháváno, resp. „Velká vlastenecká válka“ se stala monopolisovaným „majetkem“ názorově konzervativní lobby vojenských historiků „staré školy“.²⁰ Velmi specifická tradice vykrystalisovala v oblasti výzkumů dějin ruského impéria a vztahu státního národa k ostatním národnostem: Výzkum se tu soustřeďuje na 19. a počátek 20. století, pro sovětskou epochu se záběr radikálně zužuje na čistě „ruská témata“. Je tu patrná tematická resignace na osamostatnivší se teritoria sovětského impéria. Jistou výjimku tu představuje nadále trvající zájem o Tatarstan, severní Kavkaz a Jakutskou oblast.

„Archivní revoluce“ let 1992–93 přinesla ohromná množství nově uvolněných archivních pramenů a v řadě ohledů do základu proměnila starší představy o událostech, historických procesech i roli jednotlivých osobností.²¹ Ve většině případů nejsou však badatelům jasná výběrová kritéria, koncepce, která platila pro uvolnění a ediční zpřístupnění jednotlivin i celých archivních fondů – celek ruského archivního bohatství sovětské doby zpřístupněn nebyl a nadto již od roku 1994 nastoupilo opět uzavírání nebo blokování – z části dokonce i chronologicky starých fondů.

Ruskou reakcí na vytváření desovětsačně emancipačních nacionálních historických konceptů neruských národních společností doby perestrojky a zejména osamostatnivších se států bývalého impéria, které byly a jsou ruskou historiografií i politikou vnímány jako „zahraniční provokace“ (s. 89),

---

²⁰ Zubkova, *Goldene Zeit*, s. 88n. Srovnej i četné speciální studie k tomuto historiograficko-politickému problému: Stefan Creuzberg, „Ich war in einem völlig anderen Krieg...“ die sowjetische und russische Historiographie über den „Großen Vaterländischen Krieg“, *Osteuropa* 48. 1998, s. 505–518, Joachim Häslter, *Aufarbeitung der Vergangenheit? Der Große Vaterländische Krieg in der Historiographie der UdSSR und Russlands*, in: *Russland und Deutschland 60 Jahre nach dem Krieg*, *Osteuropa* 55. 2005, Themenheft 4–6, s. 115–126. K sovětské a ruské politice historisování pohledu na rok 1941 soudí ředitel nově zřízeného Německého historického institutu v Moskvě, Bernd Bonwetsch, že „v dlouhé perspektivě se ruská kultura vzpomínání od Brežněvových dob změnila jen málo“ (*Jahrbuch f. Historische Kommunismusforschung* 2005, s. 42).

²¹ Karl Eimermacher – Anne Hartmann (edd.), *Das historische Gedächtnis Rußlands*. Archive, Bibliotheken, Geschichtswissenschaft, Bochum 1999.

se v Rusku stala obecná obranná nacionalisace a sebeidentifikace s „národními dějinami“.²² Proti nacionálním konceptům „odpadlíků“ je s úspěchem stavěn princip ruského sebepotvrzení a dějinného mučednictví. Jasně (a ne právě inovativně) jsou v tomto kontextu definováni i nepřátelé Ruska: Je to „západ, zednáři a sionisté“.

Ztráta dosud nezpochybnitelné půdy marxismu-leninismu vedla k hledání ideologických alternativ zázemí historiografie: Zubkova identifikuje nejprve obrat k dosud kritizovaným noetickým teoriím 19. století, poté následoval „objev“ teorie totalitarismu a po něm masivní nástup směsice módních směrů. Spíše než snahu o vyzkoušení možností metodologické nabídky spatřuje Zubkova tíhnutí k deklaracím a pouhému formálnímu zaštitování se západními modely. Konkrétním příkladem je tu přijímání francouzské školy Annales jako výhodně se nabízející alternativy k marxismu. Za „metodologickými modlitbami se v praxi skrývá obrat k jednoduchému pozitivismu. Nápor pro výzkum uvolněného, dosud neznámého pramenného materiálu, kterému bývá bez snahy o jakoukoliv vnější i vnitřní pramennou kritiku přiřčena role vše osvětlujících korunních důkazů, nastolil v řadě případů „archivfetišismus“: „Epocha teorií bez fakt byla nahrazena epochou fakt bez teorií“. (s. 87)

Marné hledání ideologické alternativy vyústilo v ideový marasmus a obrat k tradiční otázce po charakteru „ruské civilizace“. Patří k západu Evropy, patří na východ nebo je to jedinečná syntesa v podobě „Eurasie“? V závislosti na řešení těchto koncepčních otázek dochází návazně ke zřetelné diversifikaci tematického zaměření v ruském dějepisectví: politické rozčlenění historiků vede návazně k „okupování“ témat carských i sovětských dějin jednotlivými názorovými skupinami dějepisců. Je symptomatičké, že v oblasti historiografie dosud pasivní Kreml se od roku 2001 již opět začal zajímat o směřování historiografie. Východiskem se stala snaha o státem řízenou unifikaci dějepisnými učebnicemi zprostředkovaného obrazu ruských a sovětských dějin s důrazem na ruské „národní zájmy“.

Jestliže Zubkova podala zajímavý a živý obraz na základě osobní reflexe empirické zkušenosti, Bohn se pokusil vpravit její zjištění, obohacená o jeho vlastní znalosti a zkušenosti do rámce teoreticky fundovaného roz-

---

²² Srovnej: Elena Zubkova – Aleksandr Kuprijanov, Vozvraščenie k „ruskoj ideje“: krizis identičnosti i nacionalnaja istorija, in: Karl Eimermacher – Gennadij Bordjugov (edd.), Nacionalnyje istorii v sovetskom i postsovetskich gosudarstvach, Moskva Moskva 1999, s. 299–328.

boru změn postsovětského historiografického paradigmatu.²³ Z jeho tezí je třeba přednostně připomenout postřeh (s. 100n.), že v Rusku panuje naprostý nezájem o historické osudy osamostatnivších se sousedů. Dokonce i na bázi nově zpřístupněných sovětských statistických materiálů není zpracováván vývoj celého impéria, nýbrž jen ruské federace. Vzhledem k tomu, že ani není sledována dějepisná produkce nových států (et vice versa), hrozí naprostá ztráta historiografického kontextu. Tato situace však není dána jen aversí vůči „odpadlákům“. V postsovětském Rusku prakticky ustal výzkum obecných dějin – provádějí se reedice starých sovětských syntéz nebo syntézy píše žurnalisté a různí vizionáři.

Ztráta státně legitimizační a identifikační role historiografie vedla k jejímu vytlačování „kulturologií“ (s. 102), což je podle Bohna název pro transformovaný se marxismus leninismus, oplodněný novým ruským nacionalismem a operující tezí o „exklusivně ruské civilisace“. Také dějepisná publicistika masivně tíhne k diskusím na tradiční téma „Rusko a Evropa“.

Svá nejkritičtější pozorování shrnuje pak Bohn do „prognóz“: „V ruském dějepisectví nedošlo ani k vypuzení stranických kádrů jako v bývalé NDR, ani k reintegraci disidentů jako v Polsku nebo v Maďarsku.²⁴ Dokud stará generace drží klíčové posice řízení vědy, bude pro inovativní síly velmi těžké zlikvidovat mentální zdi nadále existujícího myšlenkového a pojmového systému. Generační výměna je bezpodmínečným předpokladem integrace polyglotních ruských historiček a historiků do mezinárodní vědecké společnosti... V posledním desetiletím však ruská historiografie propásla příliš mnoho šancí.“ (s. 103n.) A k problematice dějepisného diskursu Bohn dodává: „Odmítnutí Euroasiatů není o nic méně významné než vyrovnání se s historií stalinismu. Na ideologické úrovni platí, že je třeba čelit výměně dominance třídního boje za dominanci „národní otázky“. (s. 105.) Ta by totiž vedla ke spojení dějepisectví státu a národa v klasicky „německém“ modelu historismu, opět směřujícího k nějakému „Sonderwegu“.

Mezinárodní zájem o sovětské a ruské dějiny a v tomto rámci také o dějiny sovětské a ruské historiografie je – přes masivní redukci výzkumu

²³ Srovnej k tomu: Svetlana Červonnaja, *Geschichtswissenschaft Russlands in den 1990er Jahren. Problematik, Methodologie, Ideologie, Osteuropa* 51. 2001, s. 695–715.

²⁴ Je zajímavé, resp. pro německý výzkum „východní Evropy“ spíše typické, že silná česká disidentská historiografie tu vůbec není brána v úvahu. Bohn tu v „disidentském kontextu“ s aktivitami společnosti Memorial odkazuje na výše citovanou práci: Elke Fein, *Geschichtspolitik in Russland*.

SSSR a celé východní Evropy po roce 1991 – ohromný.²⁵ Problémem, který se (nesměle) hlásí na celé řadě platforem a jak v mnoha státech bývalého sovětského bloku (tedy zdaleka nejen v samém Rusku), tak v západoevropských historiografiích je poměrně minimální ochota a schopnost recipovat produkci nově se etablovavších – nacionálních – historiografií a naopak v těchto nových, od moskevského centralismu se oprostivších historiografií problém nadále se vyrovnávat mj. také s ruským dějepisectvím a přitom intensivně recipovat výkony ohromné německé a angloamerické historiografie východní Evropy a Ruska.²⁶ Hrozí tu jistě nebezpečí, že tak mohou vzniknout jakési paralelní historiografické „světy“, které nebudou navzájem komunikovat jinak, než prostřednictvím – nekompatibilní, protože pokaždé jiným způsobem a směrem instrumentalisované – politické kultury historického vzpomínání (Erinnerungskultur). I to si ovšem již Evropa vyzkoušela za studené války...

---

²⁵ Poměrně širokou mezinárodní diskusi k tomuto tématu shrnul Stefan Creuzberg (ed.), *Wohin steuert die Osteuropaforschung? Eine Diskussion*, Köln 2000. Z dílčích příspěvků srovnej zejména: Jörg Baberowski, *Das Ende Osteuropas und das Fach Osteuropäische Geschichte*, *Neue Züricher Zeitung* Nr. 265 z 13./14. 11. 1999, Stefan Creuzberg – Jutta Unser, *Die Osteuropaforschung als Instrument der Politik im kalten Krieg. Zwischen ideologischer Motivation und wissenschaftlichem Erkenntnisinteresse*, tamtéž.

²⁶ Srovnej např. Gabor T. Rittersporn, *New Horizons. Conceptualizing the Soviet 1930s.*, *Kritika* 2. 2001, s. 307–318, Laura Engelstein, *Culture Everywhere. Interpretations of Modern Russia, across the 1991 Divide*, *Kritika* 2. 2001, s. 363–393.